

MİRÂTÜ'D-DEVLE MÜELLİFİ İBRAHİM NİHÂLÎ HAKKINDA YENİ BİLGİLER

NEW INFORMATION ABOUT İBRAHİM NİHALİ, THE AUTHOR OF MİRAT AL-DAWLA

Uğur DEMİR*

Öz

18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Nihâlî mahlasını kullanan birkaç müellif vardır. Bunlardan biri de Mirâtü'd-Devle isimli layihanın müellifi İbrahim Nihâlî'dir (ö. 1215/1801). Araştırma sırasında bugüne kadar dört müstakil eseri tespit edilen İbrahim Nihâlî'nin, diğer Nihâlîler ile karıştırıldığı görüldü. Bu çalışmada öncelikle Nihâlîler hakkındaki karmaşanın mahiyeti ortaya koyuldu. Ardından İbrahim Nihâlî'nin kimliği ve kariyeri tespit edildi. Son olarak Mirâtü'd-Devle adlı eseri ele alındı ve kitabın III. Selim dönemi ıslahat layihaları arasındaki yeri tespit edilmeye çalışıldı. Nihâlî'ye izafe edilen bazı eserlerin ise ona ait olmadığı ortaya çıkartıldı. Böylelikle İbrahim Nihâlî'nin hayatına dair bilinmeyen birçok husus ilk defa literatüre kazandırılmış oldu. Meslekî kariyeri büyük oranda doğru bir kronoloji ve sıra ile belirlendi. Eserleri ve bunlar arasında Mirâtü'd-Devle'nin yeri üzerinde duruldu. Mirâtü'd-Devle'nin III. Selim dönemi ıslahat layihalarına benzediği, özellikle Muhasebe-i Evvel İbrahim Efendi'nin layihası ile Nihâlî'nin "Mirâtü'd-Devlesi"nin muhteva itibarıyla benzerlikler arzettiği tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Nihâlî, Mirâtü'd-devle, Biyografi, ıslahat Lâyihası, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi.

Abstract

In the second half of the 18th century, there are several authors who lived and used the pseudonym Nihâlî. One of them is İbrahim Nihâlî (d. 1215/1801), the author of Mirât al-Dawla. The life of İbrahim Nihâlî, whose four independent works have been identified so far, has been confused with other Nihâlîs. In this study, firstly, the nature of the confusion about the Nihâlîs was revealed. Then İbrahim Nihâlî's identity and career were determined. Finally, his work Mirâtü'd-Devle is analyzed and its place among the reform lahiyas of Selim III period is tried to be determined. Some of the works attributed to Nihâlî were revealed not to be his. Thus, many unknown aspects of İbrahim Nihâlî's life have been brought to the literature for the first time. His professional career has been determined with a largely accurate chronology and sequence. His works and the place of Mirât al-Dawla among them have been emphasized. It was determined that Mirâtü'd-Devle was similar to the reform layihası of the Selim III period, especially Muhasebe-i Evvel İbrahim Efendi's layiha and Nihâlî's "Mirâtü'd-Devle" were similar in terms of content.

Keywords: İbrahim Nihâlî, Mirâtü'd-devle, Biography, 1768-1774 Ottoman-Russian War.

Giriş

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi, Türk tarafının ağır yenilgiler aldığı bir savaştı. Savaşı sonlandıran Küçük Kaynarca Antlaşması ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılını başlatan bir dönüm noktasıydı. İlgili antlaşma; Bâbü'lî'yi yüklü bir tazminat ödemeye mahkûm ettiği gibi önce Kırım'ın elden çıkmasına, 1783 yılında da Rusya tarafından tamamen ilhak edilmesine zemin hazırladı.

Türk tarafının ciddi bir hazırlık yapmadan ilan ettiği fakat hezimetle neticelenen, bazı tarihçilere göre de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü başlatan 1768-1774 Harbi'ne dair müstakil birçok eser kaleme alındı. Bunun yanında birçok çalışmada bu sefere uzun veya kısa bölümler tahsis edildi. Savaşta neden ağır bir yenilgi alındığı, bu yenilgilerin suçlularının kimler olduğu, Kırım'ın nasıl geri kazanılacağı, savaşın sebep olduğu travmanın

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ugur1768@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6960-4211

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 08. 10. 2024

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2024

nasıl atlatılacağı, savaş sayesinde daha açık görülebilen devlet işleyişindeki aksaklıkların nasıl ıslah edileceği suallerine cevaplar vermeye matuf eserler yazıldı.¹ Bunlardan biri de 18. yüzyılın velüd müellif ve bürokratlarından İbrahim Nihâlî'nin kaleme aldığı “*Mirâtü'd-Devle*”dir.

İbrahim Nihâlî hakkında farklı eserleri münasebetiyle bazı bilgiler ortaya çıkartılmıştır. Buna mukabil hâlâ ismi başta olmak üzere meslekî kariyeri ve hangi eserleri kaleme aldığına dair ciddi bilgi eksiklikleri, daha da önemlisi bilgi karışıklıkları mevcuttur. Bu çalışmada, İbrahim Nihâlî'nin hayatına dair Osmanlı Arşivi'nde ve kütüphanelerde tarafımızca tespit edilen yeni bilgiler paylaşılacaktır. Birbirlerine karıştırılan Nihâlîlerin kimler olduklarını, neden karıştırıldıklarını ve “*Mirâtü'd-Devle*”nin müellifi İbrahim Nihâlî'nin meslekî kariyerinin genel hatlarının nasıl olduğu ortaya koyulacaktır. Devamında da varlığı uzun süredir bilinen, yazması yeni tespit edilmiş olan ve hakkında tanıtıcı bir makele kaleme alınmış bulunan “*Mirâtü'd-Devle*” adlı esere dair değerlendirmelerde bulunulacak ve ilgili eserin transkribe metnine makalenin ekinde yer verilecektir.

İbrahim Nihâlî Kimdir?

*Mirâtü'd-Devle*² adlı eserinde müellif adını “Nihâlî” olarak verir. Bunun haricinde müellifin ismi veya hayatına dair eserde başka bir bilgi bulunmaz. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda müellifin isminin, diğer eserlerindeki bilgilerden hareketle “İbrahim Nihâlî ibni Süleyman Halife” veya “Halife-zâde İbrahim Nihâlî” olduğu ileri sürülmüştür³.

Yakın dönemlerde yaşayan farklı Nihâlîler olduğu için bu kişiler birbirleriyle karıştırılmıştır. Bunlardan birisi Dîvân-ı Hümâyûn kâtiblerinden olan ve III. Mustafa döneminde şiirler kaleme alan Nihâlî'dir. Asıl adı Mehmed olan Şair Nihâlî, hem arşiv belgelerinden hem de şuarâ tezkirelerinden⁴ anlaşıldığına göre 1186/1772 yılında evladı olmadığı hâlde vefat etmiştir⁵. Bu Nihâlî'nin, I. Abdülhamid döneminde yazılıp III. Selim döneminde gözden geçirilen “*Mirâtü'd-Devle*”nin müellifi olmadığı anlaşılmaktadır⁶.

Müellifimiz, aşağıda yazdığı eserlerden anlaşıldığına göre, III. Selim dönemine kadar yaşamıştır. Ancak III. Selim devrinde de birden fazla “Nihâlî” vardır. Bunlardan biri Tuğrakeş Nihâlî'dir. Bu Nihâlî'nin adı “Mehmed” olup, II. Mahmud'un ismini havi mührü

¹ Bu eserler için bk. *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014; *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları*, haz. Ergin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

² Eser hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

³ Okan Erman, *Nihâlî. Mir'âtü'l-'Ukalâ (1799) (Giriş-Çeviri Yazılı Metin-Aktarı-Dizimli Sözlük-Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 1; Mehmet Altunmeral vd., “Nihâlî İbrâhîm İbn Süleymân Halife ve Mir'âtü'l-'Ukalâ Adlı Eseri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 52, 2021, s. 146.

⁴ Nihâlî hakkında şuarâ tezkirelerindeki bilgiler için bk. Yunus Kaplan, “18. Yüzyıl Şairlerinden Nihâlî ve Dîvânçesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 58-59.

⁵ Şair ve Dîvân-ı hümâyûn kâtibi Nihâlî, 1186 Muharrem/Nisan-Mayıs 1772 tarihi başında, evladı olmadığı halde vefat etmiştir (BOA, Ali Emiri-I. Abdülhamid, nr. 299/20104).

⁶ Bazı çalışmalarda müellifimiz ile şair ve Dîvân-ı hümâyûn kâtibi olan Nihâlî karıştırılmıştır (bk. Okan Erman, *a.g.t.*, s. 1-2. Erman, şair Nihâlî'nin şiirlerini müellifimizin gençlik yıllarında yazmış olması gerektiğini belirtir (Okan Erman, *a.g.t.*, s. 2). Ayrıca şair Nihâlî'nin *Dîvânçe*'sini de müellifimiz Nihâlî'nin eseri zannetmiştir. *Dîvânçe* hakkında bk. Yunus Kaplan, *a.g.m.* Bu iki kişinin karıştırılmasının sebebi Bursalı Mehmed Tâhîr'in yazdıklarıdır. Tâhîr, Nihâlî'nin 1186 yılında vefat ettiğini belirtmiş ve şair Nihâlî'ye ait olan şiirden bir de misal vermiştir (*Osmanlı Müellifleri*, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2016, s. 1094-1095). Ancak Mehmed Tâhîr, daha sonra kaleme aldığı *Ahlak Kitaplarımız* (İstanbul 1325) adlı çalışmasında Nihâlî'nin vefat tarihini 1228 olarak vermiştir. Şair Nihâlî ile müellifimiz olan İbrahim Nihâlî'nin karıştırıldığına daha önce de işaret edilmiştir (Mehmet Altunmeral vd., *a.g.m.*, s. 147).

de hazırlamış⁷, daha sonra da kâğıd-ı bîrûn emanetine tayin edilmiştir⁸. Bu Nihâlî'nin de müellifimiz olan Nihâlî ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Tuğrakeş Mehmed Nihâlî, Divân-ı Hümâyûn hâcegânındandır ve 1228/1813 yılında bu görevi hâlâ deruhte etmektedir⁹.

İbrahim Nihâlî, *Mir'atü'l-ukalâ* adlı eserinin mukaddimesinde kendisini “İbrahim Nihâlî ibni Süleyman Halîfe” şeklinde tanıtmıştır. Aynı eserin hâtimesinde ise “Haremeyn-i Şerîfeyn Muhâsebesi kalem-i şerâfet-rakamının hidmet-i kîsedârlığı ile müftehir İbrahim” ifadesini kullanmıştır¹⁰. Söz konusu eserin 1213 yılı Şaban ayında (8 Ocak-5 Şubat 1799) III. Selim'e sunulduğu bilinmektedir¹¹. Bu bilgiler, müellifin kimliği ve kariyerinin tespiti konusunda yol göstericidir. İlgili tarihlere ait Haremeyn Muhâsebesi Kalemî kâtip atamaları izlendiğinde İbrahim Nihâlî, ilk defa 20 Şaban 1197/21 Temmuz 1783 tarihinde mülâzım-ı sâni olarak görevlendirildiği şu ruus tezkiresi ile karşımıza çıkmaktadır:

Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi Kalemî'nin bundan akdem hasbü't-tarîk hulefâsına ru'us-ı hümâyûn i'tâ olunup mülâzımları mülâzemetleri henüz virilmemekle kalem-i mezbûr hulefâsına lede'l-istifsâr Kîsedârzâde İbrahim Halîfe mülâzım-ı sâni olduğunu ihbâr eylediklerin Haremeyn Muhâsebecisi Mehmed Hakkı Beyefendi i'lâm itmekle i'lâmı mücebince mezbûr Kîsedârzâde İbrahim Halîfe mülâzım-ı sâni olmak üzere yedine ru'us-ı hümâyûn i'tâ buyurulmak bâbında dârüssa'âdetü's-şerîfe ağası sa'âdetlü İdris Ağa hazretleri arz itmekle mücebince ikinci mülâzımlık hidmetinde istihdâm olunmak fi 20 Ş[aban] sene 1197¹²

Tezkirede yer alan “Kîsedârzâde” lakabı oldukça önemlidir. Zira aynı gün mülâzım-ı evvel olarak atanan başka bir kâtibin ismi de İbrahim ve lakabı “Halîfezâde”dir¹³. Tayinin gerçekleştirildiği esnada Haremeyn Muhasebesi Kalemî'nin kîsedârı Dördüncü Halife Süleyman Efendi'dir¹⁴. Bu bilgi müellifimizin mülâzım-ı sâni tayin edilen ve “Kîsedârzâde” lakabıyla zikredilen İbrahim Halîfe olduğunu göstermektedir. İlerleyen satırlarda ayrıntıları verilen kariyer çizgisi de bu tespit ile örtüşmektedir.

Mülâzımlık, Mâliye bürolarında kıdemli halifelerden sonra gelen kadroları tanımlamaktadır. Defterdarlık kalemlerinde çalışan kâtipler şâkird olarak küçük yaşta göreve başlamakta, ölüm ve azil gibi gerekçelerle kıdemlerine göre yükselmektedir. Şâkirdler bir süre sonra kâtip adıyla anılmakla birlikte kalemin en kıdemli ve en fazla harç geliri elde eden halife kadrolarına yükselmelerinin ilk adımı mülâzımlıktır. Bir başka deyişle mülâzımlık, halife adayı kâtiplerin kıdemlerini göstermektedir. Bu kadroların sayısı bürolara göre farklılık arz etmektedir¹⁵. İlgili tarihte Haremeyn Muhasebesi Kalemî'nin 6 halifesi ve 3

⁷ BOA, HAT, nr. 1338/52246, tarihsiz: “Hâlâ tuğrakeş hıdmetinde müstahdem hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûnlarından Mehmed Nihâlî Efendi kulları, nâm-ı nâmi-i hazret-i şehrîyâriilerine elkab gazâ ve Adlî”

⁸ *Câbi Tarihi (Tarih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni)*, II, haz. Mehmed Ali Beyhan, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 1017.

⁹ Müellifimiz İbrahim Nihâlî'nin 1228/1813 yılında öldüğü iddiası Nihâlî Mehmed Efendi ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır (Mehmed Tâhir, *a.g.e.*).

¹⁰ Nihâlî, *Mir'atü'l-ukalâ* (1799), s. 28, 61. Nihâlî, tıbbâ dair kaleme aldığı ve tıp tarihçilerinin uzun zamandır dikkatini çeken (Feridun Nafiz Uzluk, “Bursalı Hekim Ali Münşî Efendi ?-1146 (?-1733/34)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 3, 1950, s. 330) *Bostân-ı Etibbâ* adlı eserinde de künyesini “bu kalîlü'l-bizâ'a Halîfe-zâde İbrâhîm Efendi” olarak vermiştir (Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saip Kitapları, nr. 2105/57, vr. 1b).

¹¹ Okan Erman, *a.g.t.*, s. 3.

¹² BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Kalemî Ruus Defterleri (A.DVNSRSK.d), nr. 86, s. 272.

¹³ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 272.

¹⁴ İbrahim Efendi'nin babası Süleyman Efendi, 9 Rebiülevvel 1196/22 Şubat 1782'de Haremeyn Muhâsebesi Kalemî kîsedârı tayin edilmiştir (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 251).

¹⁵ Osmanlı bürokrasisinde şâkird, mülâzım ve halîfelik görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Engin Çetin, *Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemî (XVIII. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2023, s. 42-90; Engin Çetin, “Osmanlı Bürokrasisinde Şâkirdlik: 18. Yüzyılda Başmuhasebe Kalemî Örneği”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: X, Sayı:2, 2023, s. 478-509.

mülâzımı bulunmaktadır. Halifelik ve mülâzımlıklarda kıdem esas olduğundan mülâzım-ı sâni olarak atanan İbrahim Nihâlî'nin 1783 yılı itibariyle Haremeyn Muhâsebesi Kalemi'nin en kıdemli sekizinci kâtibi olduğunu söylemek mümkündür.

Babası Süleyman Halife'nin çalıştığı kalemde bir şâkird olarak göreve başlayan ve 21 Temmuz 1783'te mülâzım-ı sânilik kadrosuna yükselen İbrahim Halife, kısa süre sonra önemli bir uzman kâtipliğe tayin edilmiştir. Bu görev esasen Haremeyn Muhâsebesi Kalemi kâtiplerinden ikinci halifelerin sorumlu olduğu sadrazam nezâretindeki vakıfların muhasebelerini hazırlamaktır. İbrahim Halife'nin ilgili göreve atanması hakkında evkaf müfettişinin sunduğu arzdan anlaşıldığına göre Nihâlî bu vazifeyi babasından devralmıştır¹⁶. 4 Şevval 1197/2 Eylül 1783'te kesinleşen bu tayin¹⁷ Nihâlî'nin biyografisi için önemli olduğu kadar Maliye kâtiplerinin kökenleri ve uzmanlık alanlarının şekillenmesinde akrabalığın yerini göstermesi bakımından da kayda değerdir. Zira tayin arzında İbrahim Halife'nin bu görevi yapan kâtiplerin, yani babasının yanında çalıştığı özellikle vurgulanmıştır.

İbrahim Halife, Haremeyn müfettişi tarafından görülen sadrazam nezâretindeki evkaf muhasebelerine kâtibi tayin edildikten yaklaşık 4 yıl sonra bir yolsuzluk hadisesine karışmıştır. Hakkındaki iddialar Limni Adası'na sürülmesine yol açmıştır. 1201 yılı Cemâziyelevvelinin evâilinde (19-28 Şubat 1787) düzenlenen sürgün fermânına göre suçu; “vakıf görevlilerinin vezâifine karışmak ve bazı vazifeleri kendi veya müteallikatı üzerine almak” şeklinde tarif edilmiştir¹⁸. Bu emir üzerine bir çavuş nezâretinde Limni'ye gönderilen İbrahim Halife'nin adaya ulaştırıldığı haberi 15 Cemâziyelevvel 1201 (5 Mart 1787)'de merkeze bildirilmiştir. Ancak benzer cezalarda olduğu gibi İbrahim Halife'nin sürgünü de kısa sürmüş ve yaklaşık 3 ay sonra “vazifesinden hariç umura karışmamak” şartıyla affedilmiştir¹⁹.

Sürgün olayının İbrahim Halife'nin kariyerinde bir sorun yaratmadığı anlaşılmaktadır. Zira İstanbul'a döndükten sonra tekrar kalemde çalışmaya başlamış ve kendisinden kıdemli kâtiplerin vefatları ile yükselmeye devam etmiştir. Bu çerçevede 4 Safer 1204/24 Ekim 1789 tarihi itibariyle dördüncü halifelik kadrosuna kadar ulaşmıştır²⁰. Takip eden yıllarda babasının kariyer çizgisine uygun olarak Haremeyn Muhâsebesi Kalemi kisedârı olmuştur. Bu ilk kisedârlığa tayin tarihi şimdilik tespit edilememiştir. Ancak 1 Muharrem 1211/7 Temmuz 1796'da gerekçe belirtilmeksizin azledildiği ve yerine Mehmed Salih Halife'nin atandığı kesindir²¹. Bu azil uzun sürmemiş ve 20 Zilkade 1211/17 Mayıs 1797'de henüz bir

¹⁶ “*Nezâret-i aliyye-i âsafânelerinde mahmî selâtin-i izâm ve sâ'ir bi'l-cümle sagîr ve kebîr mahkeme-i teftîşide muhâsebâtı ru'yet olunan evkâf mütevellilerinin seneleri hitâmında evkâf müfettişleri huzûrunda kâ'ide-i evkâf üzere hesâbları ru'yet ve sûret-i muhâsebeleri tahrîri Haremeynü's-şerîfeyn Muhâsebesi'nde ikinci halife bulunanlara merbût olup lâkin hasbü't-tarîk ikinci halife olanlar ihtiyâr ve alîl olmakdan nâşî hidmet-i mezkûreyi idâreye adem-i liyâkatleri zâhir olduğuna binâ'en umûr-ı evkâfi halelden sıyâneten kalem-i mezkûr ketebesinden hidmet-i mezkûreye muktedir bir kimesne ta'yîni kavâ'id-i kadîmelerinden olup hâsıl olan â'idesinin nisfi ikinci halife bulunanlara virilmek şartıyla bundan akdem bâ-ru'us-ı hümayûn ta'yîn olunan Süleyman Efendi'ye kisedârlık tevcih ve hidmet-i merkûme mu'attal kaldığına binâ'en kalem-i mezkûr ketebesinden İbrahim Halife kulları mukaddemâ hidmet-i mezkûrede istihdâm olunan müteveffâ Mehmed Emin Efendi ve gerek Süleyman Efendi'nin ma'iyyelerinde on seneden mütecevîz evkâf muhâsebâtını ketb ve tahrîrile me'lûf ve kâ'ide-i evkâfa ârif mu'temed kulları olmağla ...” (BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 517/26123 (4 Şevval 1197/2 Eylül 1783)).*

¹⁷ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 274.

¹⁸ “...Haremeyn Kalemi hulefâsından Kisedârzâde İbrahim sadrîâzam nezâretinde olan evkâfdan evkâf-ı selase hademesinin vezâ'ifine müdâhale ve fukara ve müstahikkîn için müceddeden tertîb olunan vazîfeleri kendüye ve müte'allikâtına virüp bu veçhle hiyâneti zâhir ve te'dîbi muktezî olmağla kendüyü te'dîben ve emsâlini terhiben çavuş mübâşeretüyle Limni'ye nefî ve iclâsı...” (BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Kalemi Kalebend Defterleri (A.DVNSKLB.d), nr. 22, s. 216 (Evâil-i Cemâziyelevvel 1201/19-28 Şubat 1787)).

¹⁹ BOA, A.DVNSKLB.d, nr. 22, s. 216 (Evâsıt-ı Şaban 1201/19-28 Mayıs 1787).

²⁰ BOA, Ali Emiri-III. Selim, nr. 72/4334.

²¹ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 347.

yıl bile dolmadan yeniden Haremeyn Muhâsebesi kisedârı olmuştur. Bu tayine dair ruus kaydı şu şekildedir:

Kîsedârlık der-Kalem-i Muhâsebe-i Haremeynü'ş-şerîfeyn. Kalem-i mezbûr kîsedârı Sâlih Efendi'nin kavâ'id-i kalem ve kuyûd ve şürûta adem-i vukûfundan umûr-ı kalemi bir vechle edâ ve ru'yete muktedir olamadığından azl ve yerine bundan akdem kalem-i mezkûrda kîsedârlık hizmetinde müstahdem ve dördüncü halife olan Halîfezâde erbâb-ı istihkâkdan İbrahim Efendi[ye] kemâ-fi's-sâkıb kîsedârlık hizmetinde istihdâm olunmak üzere tevcih ve yedine ru'us-ı hümayûn i'tâ buyurulmak bâbında dârü's-sa'âdetü'ş-şerîfe ağası sa'âdetlü Hâlid Ağa hazretleri arz itmeleriyle mücebince tevcih olunmak. Fî 20 Za sene [1]211²²

Yukarıda aynen kaydedilen ruus tezkiresi, İbrahim Halife'nin eserlerinde verdiği bilgilerle uyuşması bakımından oldukça önemlidir. Zira müellif, *Mir'atü'l-ukalâ* adlı eserini 1213 yılı Şaban ayında (8 Ocak-5 Şubat 1799) III. Selim'e sunduğu esnada kîsedâr olduğunu kaydetmiştir²³.

İbrahim Halife, Haremeyn Muhasebesi Kalemi'nde dördüncü halife ve kalem kîsedârı iken 1215 yılı Zilhicce ayının başlarında (Nisan 1801) vefat etmiş olmalıdır. Zira 14 Zilhicce 1215 (28 Nisan 1801)'de vefatı gerekçesiyle yerine dördüncü halife ve kîsedâr tayini gerçekleştirilmiştir²⁴.

Feridun Nafiz Uzluk, *Bostân-ı Etibbâ* adlı eseri münasebetiyle, herhangi bir kaynak zikretmeden İbrahim Nihâlî hakkında şu bilgileri vermiştir:

İsmi, hal tercemesi kitaplarında, Keşf-uz Zunûn, onun ilâvesi Bağdat'lı İsmail Paşanın İzah-ul-Meknûn fî-zeylin alâ Keşf-iz-Zunûn'da bulamadığım bir sîyma: Halîfezâde İbrahim Nihali Efendi Tıp Medresesinde bir yıl Mucez ve şehrini okumuş, ondan sonra yirmi beş yıl bu çığırda çalışmıştı. Teşrih görmemiş, yani Disseksiyon yapmamış, ama elinde lâtinceden terceme edilmiş yirmi dört bablık Teşrih kitabı varmış. Bunu esas tutarak bir Anatomi yazmış. İleride ayrı bir makale konusu olacak bu kitapta, Harvey'in büyük deveren teorisi güzel bir ifade ile anlatılmaktadır²⁵.

İbrahim Nihâlî'nin şimdiye kadar “*Kitâbü'l-Hâmî fî Beyânî Ahvâl-i Âzâ-yi Re'siyye*”, “*Bostân-ı Etibbâ*”²⁶, “*Mir'atü'l-Ukalâ*”²⁷ ve “*Mirâtü'd-Devle*” adlı eserleri tespit edilmiştir.

Kataloglarda Nihâlî adına kayıtlı ancak müellifimize ait olmayan eserler de vardır. Mesela Şu'urî Hasan Efendi'ye ait “*Ta'dîlü'l-Emzîce*” adlı tıp kitabının 1168 tarihli istinsah nüshası “İbrahim b. Süleyman Nihali” adına kayıtlıdır²⁸. Karakaşzâde Ömer'e ait “*Nûru'l-Hüdâ Limen İhtedâ*” adlı Osmanlı'da tarikatlerin bozulma sebeplerinin anlatıldığı eser de İbrahim b. Süleyman Nihali'ye izafe edilmiştir²⁹. Bir münşeat mecmuası da Nihâlî'ye ait olarak kaydedilmiştir³⁰.

***Mirâtü'd-Devle*'nin Fizikî Özellikleri**

Mirâtü'd-Devle'nin şimdiye kadar bir nüshası tespit edilmiştir³¹. Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu, Hs. or. 902 numarası ile kayıtlı olan tek

²² BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 358.

²³ *Mir'atü'l-ukalâ* (1799), s. 3.

²⁴ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 385.

²⁵ Feridun Nafiz Uzluk, a.g.m., s. 330.

²⁶ Eser hakkında bk. Mehmet Altunmeral vd., a.g.m., s. 147-148.

²⁷ Okan Erman, a.g.t.

²⁸ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00602.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

²⁹ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00585.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

³⁰ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00634.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

³¹ Eser hakkında Süleyman Lokmacı tarafından bir makale kaleme alınmıştır (Süleyman Lokmacı- “İbrahim Nihâlî'nin Devlet İşlerindeki Bozukluklar ve Bunların Düzeltilmesinde Takip Edilecek Yollara Dair Lâyiha Türündeki Eseri: *Mir'atü'd-Devlet*”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 70, 2021, s. 465-487). Lokmacı'nın makalesinde eserin muhtevası özetlenmiş, fakat metinde verildiği kadariyle eserin okunmasında ciddi hatalar yapılmıştır. Lokmacı'nın hatalarına dair metin kısmında atıf yapılacaktır.

nüsha³² toplamda 20 varaktır. Metin kısmı ise 1b-18a varakları arasında olup, reddadelerden anlaşıldığına göre metinde bir kopukluk yoktur. Aşağıda da ifade edildiği üzere eser, müellifi tarafından yazıldıktan sonra gözden geçirilmiş, metin üzerinde bazı düzeltmeler ve ilaveler yapılmıştır. Söz konusu ilave ve çıkarmalarda “minhu” veya “sah” kayıtları bulunmaz. Orijinal metne varak numaraları sonradan ilave edilmiştir.

Eserin ne zaman tamamlandığına dair bir kayıt yoktur. Muhtevastından anlaşıldığına göre ilk defa I. Abdülhamid döneminde kaleme alınmış fakat daha sonra müellif III. Selim döneminde eserine ilaveler yapmış, bazı kısımları eserden çıkarmıştır. Bunun en önemli delili metindeki şu kısımdır:

*ve bu sefer-i hümâyûnun indifâ'ı bir vechle tehayyül olunur mevâddan değil iken
hâlâ mesned-ârâ-yı serîr-i saltanat ve revnak efzâ-yı taht-ı hilâfet şevketlü kerâmetlü
mehâbetlü kudretlü azametlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretleri bi'l-izzî ve'l-
yümn ve'l-ikbâl taht-ı âlî-baht-ı Osmâniyeye cülûs-ı hümâyûnları vuku'undan
sonra...*

Zira bu cümlelerin üzeri çizilmiş ve müellife ait olduğunu düşündüğümüz şu cümleler yazılmıştır:

*merhûm ve mağfurunleyh pâdişâh Sultân Abdülhamid Han tâbe sarâhu
hazretleri taht-ı Osmâniye cülûslarından sonra...merhûm ve mağfûrûnleh Sultân
Hamid Hân hazretleri....*

Yine metne derkenar olarak ilave edilen bir bilgi münasebetiyle “merhûm ve mağfurunleh Sultân Hamîd Hân hazretleri zamânında...” ifadesi kullanılmıştır.

Yukarıdaki bilgiler, eserin ilk olarak I. Abdülhamid döneminde yazıldığını ancak daha sonra III. Selim döneminde tekrar gözden geçirildiğini göstermektedir. Eserin birisine sunulmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eldeki tek nüshadan hareketle eserin tamamlanamadığını söylemek mümkündür. Çünkü eserde hâtîme kısmı bulunmaz ve boş sayfalar mevcuttur.

Metnin ilk hâlinin temize çekilmiş olduğu, ara başlıkların kırmızı mürekkeple yazıldığı, reddadelerin verildiği, metinde imla ve ifadelerde ciddi denilebilecek bir yanlış ve atlamının olmadığı anlaşılmaktadır. Sonradan yapılan ilavelerin mürekkebi karşı veya arka sayfalara geçtiği için bazı yerlerde metni okumak zorlaşmaktadır.

Zahriye sayfasında bir adet temellük mührü mevcuttur. Mühürde “Hüve'l-Fakîr Muhammed Sa'îd b. Pir Osman Afâ anhumâ” yazmaktadır³³. Bunun haricinde eserin künyesine dair bir bilgi yer almaz.

Eserin Önemi, Telif Sebebi ve Kaynakları³⁴

Mirâtü'd-Devle, daha çok 1768-1774 Seferi'nin sebeplerine dair bir eser olarak bilinmektedir³⁵. Ancak eserin 1768 Seferi'ne dair verdiği bilgiler önemli olmakla birlikte çok sınırlıdır. Eser daha çok sefer münasebetiyle Osmanlı idaresindeki ve toplumundaki birtakım aksaklıkları tespit ve bunların çözüm yollarını teklif etmek üzere kaleme alınmıştır. Nihâlî, özellikle Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderleri arasındaki dengesizlik üzerinde durmakta, giderlerin azaltılması için alınması gereken önlemleri maddeler hâlinde

³²https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN852161433&PHYSID=PHYS_0025&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-toc (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

³³ Bu mühür başka yazmalarda da mevcuttur (<https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0428>) (Erişim Tarihi: 06.10.2024); İÜ, Nadir Eserler Kütüphanesi, FY, nr. 48 (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/AY/nekay00882.pdf>) (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

³⁴ Süleyman Lokmacı, eserin muhtevastını geniş bir şekilde özetlediği için (Süleyman Lokmacı, a.g.m. s. 477-481) burada içerik üzerinde fazla durulmayacaktır.

³⁵ Bursalı Mehmed Tâhir'den itibaren bu bilgi tekrar edilegelmektedir. Tâhir, eserin “1182 seferinin sebab-i zuhûruna ve ıslâh-ı umûr-ı devlete â'id” bir tarihçe olduğunu kaydeder.

sıralamaktadır. Maliye bürokrati olması hasebiyle Nihâlî'nin malî vaziyete dair değerlendirmeleri önem arz etmektedir.

Mirâtü'd-Devle, herhangi birine sunulmamışsa da III. Selim devri ıslahat lâyhaları arasında sayılmalıdır. Özellikle III. Selim'e Muhasebe-i Evvel Gizli Sıtma İbrahim Efendi'nin sunduğu lâyiha³⁶ ile muhteva olarak büyük benzerlikler sergiler. Devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizliğin sebepleri, geliri artırmanın yolları, alınan rüşvet ve fazla vergilerin ortadan kaldırılması, Frenk mamullerinin tüketiminin sınırlandırılması ve gösterişten kaynaklı israfın önlenmesi, idarecilerin makul bir gerekçe olmadan kısa sürede azledilmemesi, taşradaki asayişsizlik ve vergi yükü yüzünden halkın İstanbul'a akın etmesi ve bu sebeple payitaht nüfusunun aşırı artması konuları Nihâlî İbrahim Efendi ve Gizli Sıtma İbrahim Efendi tarafından benzer şekilde ele alınmış ve benzer çözüm yolları teklif edilmiştir. Gizli Sıtma İbrahim Efendi'nin lâyihasında Osmanlı ordusu ile ilgili yapılması gerekli düzenlemeler de ele alınır. Fakat Nihâlî İbrahim, askeri vaziyet hakkında bir değerlendirmede bulunmaz. Nihâlî İbrahim Efendi ve Gizli Sıtma İbrahim Efendi'nin Maliye bürokrati olmaları, problemleri teşhis etmelerinde ve çözüm yollarında benzeri teklifler getirmelerinde etkili olmuş olmalıdır.

Nihâlî, *Mirâtü'd-Devle*'yi kaleme alma sebebini açıklarken Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin giderlerini karşılamayaz hâle geldiğini, halkın zaafa ve telaşa düştüğünü, ister halktan olsun isterse de üst düzey ricalden olsun herkesin hâlinden şikâyetçi olduğunu, bütün işler “dâire-i kadîmesinden hurûc” ettiğinden birçok fesadın ortaya çıktığını, bu yüzden kendisinin bu bozuklukların sebeplerini araştırdığını ve ulaştığı neticeleri “*Mirâtü'd-Devle*” adlı eserde biraraya getirdiğini kaydeder. Eseri herhangi birine sunduğunu veya birisi için kaleme aldığını belirtmez. Yazdıklarının bu meseleleri dert edinen birinin gayretini arttırmak üzere kaleme alındığını zikreder.

İbrahim Nihâlî, *Mirâtü'd-Devle*'yi kaleme alırken daha önce yazılan tarih kitaplarını tetkik ettiğini belirtir, fakat bunlara dair bir isim kaydetmez. Eserin ilerleyen bölümlerinde de herhangi bir kaynak adı zikretmez.

Sonuç

İbrahim Nihâlî, 18. yüzyılın son dönemlerinin velûd müelliflerinden biridir. Şimdiye kadar kendisine ait dört eser tespit edilmiştir. Yakın dönemde yaşamış Nihâlî adında başka müellifler de bulunduğu için bunların biyografileri karıştırılmış ve iç içe geçirilmiştir. Bu çalışmada öncelikle İbrahim Nihâlî'nin kariyeri, Osmanlı Arşivi'ndeki bilgilere göre büyük oranda yeniden inşa edildi. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Nihâlî'nin Haremeyn-i Şerîfeyn Muhasebe Kalemi Kîsedârlığı ve ardından da Divân-ı Hümâyûn kâtipliği görevlerinde bulunduğu bilinmekteydi. Arşiv kaynakları sayesinde Nihâlî'nin babasının Haremeyn Muhasebesi Kalemi'nin kîsedârı Dördüncü Halife Süleyman Efendi olduğu, Nihâlî'nin babasının çalıştığı büroda göreve başladığı, 1783 yılında Haremeyn Muhâsebesi Kalemi'nin en kıdemli sekizinci kâtibi olduğu, 1201 yılı Cemâziyelevvelinin evâilinde (19-28 Şubat 1787) işinde yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle Limni Adası'na sürgün edildiği ve üç ay sonra cezasının affedildiği, 4 Safer 1204/24 Ekim 1789 tarihi itibarıyla dördüncü halife olduğu, ardından Haremeyn Muhâsebesi Kalemi kîsedârı, daha sonra da Haremeyn Muhasebesi Kalemi'nde dördüncü halife tayin edildiği ve Haremeyn Muhâsebesi Kalemi kîsedârı görevini deruhte ettiği 1215 yılı Zilhicce ayının başlarında (Nisan 1801) vefat etmiş olması gerektiği tespit edilmiştir.

³⁶ İbrahim Efendi'nin layihaları için bk. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 85-90, 174-175, 185-187, 196-197, 202; III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları, haz. Ergin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. XXV-XXVIII, 31-45. İbrahim Efendi hakkında bk. *Eyüplü Meşhurlar*, II, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 113-114.

Bu çalışmada, İbrahim Nihâlî'nin eserleri üzerinde de duruldu. Özellikle kütüphane kataloglarında Nihâlî'ye sehven izafe edilen eserler bulunduğu tespit edildi. Nihâlî'nin "Mirâtü'd-Devle" adlı eserinin bazı özellikleri ele alındı, eserin III. Selim dönemi ıslahat layihalarına benzediği, özellikle Muhasebe-i Evvel İbrahim Efendi'nin layihası ile Nihâlî'nin "Mirâtü'd-Devlesi"nin muhteva itibarıyla benzerlikler arzettiği tespit edildi. Nihâlî'nin mâliye bürokratı olması hasebiyle "Mirâtü'd-Devlesi" adlı eserindeki tespit ve tenkitlerinin ayrıca önemi hâiz olduğu belirtildi. Özellikle Osmanlı iktisadî vaziyetinin nasıl olduğu ve ekonomik durumun nasıl düzeltilebileceğine dair görüşlerinin orijinal olduğu kaydedildi.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi I. Abdülhamid Evrakı, nr. 299/20104.

Ali Emiri Tasnifi III. Selim Evrakı, nr. 72/4334

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Ruus Defterleri (A.DVNSRSK.d), nr. 86.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Kalemî Kalebend Defterleri (A.DVNSKLB.d), nr. 22.

Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı, nr. 517/26123.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT), nr. 1338/52246

Yazılı Kaynaklar

ALTUNMERAL, Mehmet, vd., "Nihâlî İbrâhîm İbn Süleymân Halife ve Mir'âtü'l-'Ukalâ Adlı Eseri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 52, 2021, s. 143-158.

Bursalı Mehmed Tahir, *Ahlak Kitaplarımız*, İstikbal Matbaası, İstanbul 1325.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2016.

Câbî Tarihi (Tarih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni), II, haz. Mehmed Ali Beyhan, TTK Yayınları, Ankara 2003.

ÇETİN, Engin, "Osmanlı Bürokrasisinde Şâkirdlik: 18. Yüzyılda Başmuhasebe Kalemî Örneği", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 2, 2023, s. 478-509.

ÇETİN, Engin, *Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemî (XVIII. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2023.

ERMAN, Okan, *Nihâlî. Mir'âtü'l-'Ukalâ (1799) (Giriş-Çeviri Yazılı Metin-Aktarı-Dizimli Sözlük-Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları, haz. Ergin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

KAPLAN, Yunus, "18. Yüzyıl Şairlerinden Nihâlî ve Divânçesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 57-110.

LOKMACI, Süleyman, "İbrahim Nihâlî'nin Devlet İşlerindeki Bozukluklar ve Bunların Düzeltmesinde Takip Edilecek Yollara Dair Lâyiha Türündeki Eseri: Mir'âtü'd-Devlet", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 70, 2021, s. 465-487

Mirâtü'd-Devle, Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu, Hs. or. 902.

Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar, TTK Yayınları, Ankara 2014; *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları*, haz. Ergin Çağman, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

ÖGRETEN, Ahmet, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyhalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

UZLUK, Feridun Nafiz, "Bursalı Hekim Ali Münşî Efendi ?-1146 (?-1733/34)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 3, 1950, s. 329-337.

Elektronik Kaynaklar

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00602.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00585.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00634.pdf> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

[https://digital.staatsbibliothek-](https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN852161433&PHYSID=PHYS_0025&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-toc)

[berlin.de/werkansicht?PPN=PPN852161433&PHYSID=PHYS_0025&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-toc](https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN852161433&PHYSID=PHYS_0025&DMDID=DMDLOG_0001&view=overview-toc) (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

<https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yeckmu0428> (Erişim Tarihi: 06.10.2024).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/AY/nekay00882.pdf> (Erişim tarihi: 06.10.2024).

Ek 1: *Mirâtü'd-Devle*'nin Transkribe Metni

[**vr. 1b**] “Bu lâyiha şimdi olan usûl ile zıdd olup içinde hemân taklîl-i mesârif fâidesi görünür. Zîrâ hüsn-i idâre cemî‘ zemânda mülk-i millete hayr-ı küllî olup belki herkesin dâiresin dahi mihver-i lâykında idâre olunur ise terfih olunabilir. Herkes haddin tecâvüz etmek ya‘ni tezyîn zımında mesârif-i kesîre girmek mümkün olmamak üzere Devlet-i Aliyye‘den korkmak derece-i vücûbedir. Mümkün olduğu kadar eşyâ-yı ecnebî isti‘mâl olunmayup, memleketimizde çıkan ile kanâ‘at olunup ziyâdesi elimizden gelmezse olabilir “Ennâsu dînu mülûkîhim”³⁷ fehvâsınca pâdişâhımız kangı tarafa sülûk eder cümlemiz bi‘t-tabî‘ ol tarafa temâyül ederiz ve’s-selâm”³⁸.

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd ü senâ ol Mâlikü'l-Mülk tekaddes ve te‘âlâya ki edreke-i tedbîr-i nizâm-ı âlem irâde-i aliyye-i rabbâniyesine mevkûf ve merbûtdur. Ve salât u selâm ol Hayru'l-Enâm Hâtemü'l-Enbiyâ ve Sultânü'l-Asfiyâ a‘nî Hazret-i Fahr-i kâinât Muhammedü'l-Mustafa aleyhisselâm efdalü't-tahiyye ve ezkâhâ cenâbına ki erviye-i siyâset-i şer‘iyesi ıslâh-ı mizâc-ı mülk ü devlete vâkîdir ve ba‘dehu taht-ı dâire-i hükmünde mahkûm ve bendegânından ma‘dûd olduğumuz Devlet-i Aliyye-i Osmâniye mahrûsen be-gayetü'r-rabbâniye [**vr. 2a**] îrâdı ve masârifâtın kesretinden nâşî vefâ etmeyüp muzâyaka-i hazînenin bedidâr olması ve re‘âyâ vü berâyânın za‘af u telâşî ve perâkende vü perîşânlıkları ve sagîr ü kebîrin hâllerinde iştikâsı ve kâffe-i husûsun dâire-i kadîmesinden hurûc ve suret-i âhar kesbile nice ihtilâl ve fesâdın hudûsu ve kesret-i mesâlih ü gavâil gûnâgûn zuhûrile idâre-i umûr-ı Devlet-i Aliyye‘de vücûhla usret bedidâr olmağın esbâb u illetinin veçhini bu Nihâlî-i kesîrî'l-taksîr tettebbü‘-ı târîh-i selef ve teemmül-i ahvâl-i halef ile nâzırına galebe-i gayreti müeddî olur mülâhazasını mebni yakın-ı tahsîl etdüğü mertebe tahrîr ve beyânı bâbında “*Mirâtü'd-Devle*” tesmiyesiyle bir iki varak tesvîd ve bir mukaddime ve dört fasl ve bir netîce üzere tertîb; mukaddime, sefer-i hümâyûnun sebab-i zuhûru ve indifâ‘ı, **fasl-ı evvel** kâffe-i enâmın elbise-i fâhire ve eşyâ-sâire ile [**vr. 2b**] sûretlerin tezyîn ve hadlerini tecâvüzlerini; **fasl-ı sâni** ba‘zı tedbîr ile masârifî taklîl ve îrâdın tedâhûlden kurtulması; **fasl-ı sâlis** hademe-i Devlet-i Aliyye‘nin kesreti; **fasl-ı râbi‘** re‘âyâ vü berâyânın za‘af u telâşî ve ba‘zı husûsun tanzîm ü tertîbi beyânında olmağla

Mukaddime Moskov keferesi üzerine sefer-i hümâyûnun sebab-i zuhûru beyânında olup lâkin sebab-i zâhir ve hafî kaydıyla beyâna şürû‘ olunur ki sebab-i zâhirîsi Ragîb Mehemmed Paşa’nın

³⁷ “Halk, hükümdarının dini üzeredir”.

³⁸ Süleyman Lokmacı’nın okuduğu kısım: “Bu lâyiha şimdi olan usûl ile zıdd olup içinde hemân taklîl-i mesârif fâidesi görünür. Zîrâ-i ihsân edâda cemî‘ zemânda mülk-i millete harekeli olup belki herkesin dâiresin dahi mihver-i lâykında idâre olunur ise terfih olunabilir. Herkes haddin tecâvüz etmek niyyetin tezyîn zımında mesârif-i kesîrelik memlekete olmak üzere Devlet-i Aliyye‘den korkmak derece-i vücûbedir. Memlekete olduğu kadar eşyâ-yı ecnebî isti‘mâl olunmayup memleketimizde çıkan ile kanâ‘at olunup ziyâdesi (okunamadı) olunabilir. “Ennâsu dînu mülûkîhim” fehvâsınca pâdişâhımız (okunamadı) tarafa sülûk eder. Cümlemiz bi‘t-tabî‘ ol tarafa temâyül ederiz ve’s-selâm” (Süleyman Lokmacı, a.g.m., 476). Lokmacı, makalesinde metinden uzun olarak sadece bu kısmı transkribe etmiştir. Bu yüzden biz de yalnızca bu kısımdaki hataları gösterebildik. Lokmacı, yazısında transkrip etmek yerine metni uzun bir şekilde özetlemeyi tercih etmiştir.

vefâtı olmak görünüyor. Zîrâ merhûm-ı müşârunileyh âkıl u kâmil vücûhla ahvâl-i âleme vâkîf bir zât-ı zîşân olmağla ba'zı müfsidin tahrîk [ve] iğvâsına mebnî merhûm ve mağfîretü'ş-şân Sultân Mustafa Hân *aleyhirrahme ve'l-gufrân* hazretleri husûs-ı mezkûru merhûm-ı müşârunileyhden suâl buyurdıklarında “kefere-i liyâmın üzerine sefer olmağla farzan zabtında olan mahallin fethi müyesser olduğu sûrette bir dürlü muhâfazası kâbil olmayup [vr. 3a] ve inhidâmlarında dahi sâir düvel misüllü iğtinâm olunacak bir metâ'-ı memdûha ve târâc olunacak emvâlleri dahi olduğundan mâ'adâ dâimâ kârları mücerred hîle vü hud'a ve kizb ü iğfâl olmağla asker cenkden abâ ve karârları emr-i mukarrer olmağın beyhûde itlâf-ı emvâl ve ta'b-gûna-gûnî müceb-i muktezâsı vakte göre bir vechle üzerlerine sefer olunmasın câiz olmadığını takrîr ve dâimâ def' ile mukayyed olup lâkin “el-ümûru merhûnetün bievkâtiha”³⁹ muktezâsınca müşârunileyhin vefâtından sonra sâha-i Devlet-i Aliyye hâlî kalup ba'zı mizâc-ı Devlet-i Aliyye'den bî-haber avânî makûlelerini ba'zı husûs zımında iltifât ve i'tibâr olunmağın birbirlerini ta'rîf ve kelâmlarını tasdîk ile ümenâ-i Devlet-i Aliyye'den add olanlarıyla hıdemât-ı Devlet-i Aliyye'de istihdâm ve kefere-i mesfûrenin ol taraflarda ba'zı hareketini naks-ı ahdi müceb olarak sem'-i hümâyûna ilkâ etmeleriyle sefer olunması husûsu suâl [vr. 3b] olundukda vech-i âhar ile tedbîri kâbil iken mücerred celb-i menfa'atleri zımında dil-hâhları üzere merâmlarına zafer bulmak ümniyyesiyle kefere-i mesfûrenin üzerine sefer olduğu sûrette bir sene zarfında bir vakt-i memûl tekmîl-i maslahat ile ordu-yı hümâyûnun avdetini edille-i bâtıla îrâdıyla derece-i tahkîka resîde ve sefer olunması ibâdullah ve taraf-ı mîrîye vücûhla enfa' ve evlâ olduğunu (ve asâkir-i muzafferenin sefer olunması husûsuna rağbet-i külliyelerini ve olmamak lâzım gelürse ocaklardan bir ihtilâl zuhûr edeceğini) ifâde ve re'y-i hümâyûna ihâle ile her birleri matlûbları üzere merâmlarına nâil oldular. Lâkin bu husûsun zuhûr ve hudûsuna sebep olanlar pâdişâh-ı mağfîretü'ş-şân hazretlerinin inkisârı tesîri ile cümlesi telef oldukları ma'lûm-ı enâm ve bu sefer ve gavâil gûnâgûn zuhûr ve hudûsunun esbâb u ilel ve vâkı' olan havâdis-i destyârını aklâm ile i'lâm emr-i muhâl ve hıyâl-ı hâm ve semere-i evhâm olduğundan mâ'adâ tahrîrinde dahi bir fâide melhûz olmamağla “el-mâzî lâ-yüzkür” mefhûmuyla amel ve sebeb-i hafîsi tahrîrine [vr. 4a] şurû' olmağın hakîkati mülâhaza olundukda bu emr-i nâ-memûlün zuhûru evvelen ahkâm-ı şer'-i şerîfin ba'zı kavâ'id ve husûs zımında icrâsına dikkat u ihtimâm ve ittibâ' olunmayup ve ricâl ü kibâr ve hademe-i Devlet-i Aliyye ve sâir esnâf-ı benî-âdem her birleri bir sûretle hadlerini tecâvüz ve hiyel gûnâgûn ihtirâ' ile alâ-haddin birbirlerine zulm ü gadr etmeği âde ve emvâl-i re'âyâ vü berâyâyı birer takrîb yağmaya cesâret ve cemî' huddâm-ı Devlet-i Aliyye ve sâirleri mâ-tekaddümden kendülere mu'în olan âidâtlarına kanâ'at etmeyüp yâhûd îrâd-ı mu'ayyeneleri masârîfâtlarını vefâ eylemediğinden îrâd-ı zuhûrât tedârîki kaydıyla şürût ve kuyûd-ı ahkâma menâfî ve kavâ'id-i Devlet-i Aliyye'ye muğâyir hareket ve ahz u i'tâlarında ve cemî' etvârlarında ve harekâtlarında hudûd-ı şer'-i şerîfi tecâvüz ile ibâdullah ve Devlet-i Aliyye'ye gadr u hıyânetleri ve ba'zı bed' ü mezâlîm ihdasile [vr. 4b] ve sâir esbâb-ı beyhûde îrâdıyla re'âyâ ve

³⁹ “Her işin belirlenmiş bir zamanı vardır”.

sâirlerinden bilâ-mesâğ-ı şer'î ahz-ı emvâlê tesaddî etmeleriyle lâ-cerem gayret-i Hakk zuhûra gelüp ol makûle ahz olunan emvâl ve eşyâ ve ol tavr u harekâta cesâret edenlerin ekserî telef olduklarından mâ'adâ cemî' emvâl-ı âlem mütegayyir ve dimâğ-ı kâffe-i enâm muhtell zükkâm kudûret olup herkes bir derd-i garîbe mübtelâ ve her bir ferd bir illet-i acîbenin istilâsı hâtırları pür gam ve dilleri dirhem ve cemî' efrâd-ı âlem umûrları idâresinde âciz ve mütehayyir [merhûm ve mağfûrünleh pâdişâh Sultân Abdülhamid Han *tâbesarâhu* hazretleri taht-ı Osmâniye cülûslarından sonra Moskov keferesiyle musâlaha olunmağla oldukça bir istirahat rûyun görüp alâ-hadde herkes cebe ve şümârına nizâm ve icrâ-yı nefsâniyyet kaydına düşüp acabâ sefer olmuş mıydı yâhûd bir daha olur mu ve olduğu sûrette ne olur bu husûslar kimesnenin vazîfe-i mesâlihi olmayup [vr. 5a] dürlü dürlü tekâlîfe cesâret ve bir vechle tahammül mümkün olmamağla merhûm ve mağfûrünleh Sultân Hamid Hân hazretleri bir münâsebet tekrâr sefer olunmaması arzûsu olunmağla sefer olunup ancak cemî' umûr ve husûsda ihtilâl ve vüzerâ-yı a'zâm hazretlerinde ve re'âyâ vü berâyâda ve hademe-i Devlet-i Aliyye'de kuvvet olmayup ve mukaddemâ sulh oldukdan sonra nizâm-ı umûr-ı Devlet-i Aliyye ve sâir hıdmete kimesnenin vazîfe-i hâli olmadığından cümle umûr ve husûsda ihtilâl derkâr iken elhamdülillâhi te'âlâ]⁴⁰ henüz hazîne-i âmire'den mâdde tedâhül izâle ve re'âyânın za'af ü telâşî mündefî' olmayup ve cemî' zamânda şîrâze-i bend-i Devlet-i Aliyye-i seniyye nizâmına keşîde ile [vr. 5b] tanzîm ve bâ-husûs sefer-i hümâyûn itmâmından sonra re'âyâ ve sâirlerinin keyfiyyet-i ahvâlleri sırren ve alenen teftîş ve tefahhus ile kâffe-i enâmın umûrları şer'-i şerîfe ve kânûn-ı münîf ve şürût u kuyûda tatbik ile tanzîm ve i'ânet ve dest-i tetâvül-i zalemeden tahlis ve emrlerinde dikkat u ihtimâm ve bâ-husûs Devlet-i Aliyye'nin zavâbit ve kavâ'idine dâir olup rişte-i intizâmıdan hurûc ile muhtell olan mevâddı keyfiyyet-i sâbıkasına ve zâbita-i kadîmesine i'âde ve muktezâ-yı vakt ü hâle göre tertîb ve tanzîmi mühimm ve muktezâ iken tedbîr-i umûr-ı cumhûra memûr olanların vazîfe-i hâlleri olmayup ancak imtidâd-ı zamân ve ahz-ı emvâl kaydında olmalarıyla ol makûle mürûr-ı eyyâm ile muhtell olan mevâddın tanzîmi kat'-ı erzâk ve kesr-i hâtır müeddî ve ahz-ı emvâlê mâni' bir hâlet olup müsâ'ade-i vakte dahi muhtâc olduğu [vr. 6a] mülâhaza ile iltizâm-ı mâlâ-yelzem kabîlinden add etmeleriyle yâhûd ba'zı hıdemât hademeleri bir müddetden beru ve cemî' mevâd ve husûsâtın kâ'ide-i kadîmeye ve nizâm-ı asliyyesini tegayyur ve tebdîl veyâhûd tebdîl olunmaksızın ahz u i'tâların

⁴⁰ Metin iki defa yazılmış olmalıdır. Zira ilk yazıldığı hâliyle metindeki kısım şu şekildedir: “ve bu sefer-i hümâyûnun indifâ'ı bir vechle tehayyül olunur mevâddan değil iken hâlâ mesned-ârâ-yı serîr-i saltanat ve revnak efzâ-yı taht-ı hilâfet şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü azametlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretleri bi'l-izzî ve'l-yümn ve'l-ikbâl taht-ı âlî-baht-ı Osmâniyye cülûs-ı hümâyûnları vuku'undan sonra gavâil-i [vr. 5a] seferin ber- taraf olması ve kudûrât-ı sâirenin indifâ'ı ve otuz seneye değin tanzîmi tahayyül olunmayan umûr-ı mutlaka hulûs-ı cenâb-ı hazret-i şehriyâr-ı âlî-tebâr ve tevfik-i hazret-i Rabbü'l-Müste'an ile dört beş sene (üstünde: birkaç sene) zarfında eshel-vechle tanzîmi ve mukaddemâ tâife-i celâliyenin vilâyet-i Anadolu'dan ref'îçün selâtin-i mâziye *nevverallahu te'âlâ merâkadihim* hazerâtları zamânlarında emvâl-i kesîr sarfiyla ve asâkir-i vafire ta'yîniyle niçe ... ve meşakkat çekilüp bu mertebe külliyyen izâleleri vuku' bulmuş değil iken yine takviyyet-i hümâyûn-ı celâdet-makrûnlarıyla cem'iyetlerin perişân ve hâlâ vücûd-ı hiyânetlerinden eser ve nişân kalmayup ve cemî' umûr-ı muhtelle yevmen fe yevmen nizâma rabta olunmada olup lâkin”. Bu kısmın daha sonra üzeri çizilmiş ve ana metne [] içinde aldığımız derkenar yazılmıştır ancak sonra derkenarın da üzeri çizilmiştir. Yazılanlardan anlaşıldığına göre ilk metin yazıldığında I. Abdülhamid tahta bulunmalıdır. Daha sonra eser gözden geçirilmiş ve bu sırada III. Selim tahta çıkmış olmalıdır.

beynlerinde merâmılarına tatbîk ve kâffe-i husûsun rişte-i rüşvîyetlerin birbirlerine rabt ve ta'lik ile kendülere îrâ-ı mu'ayyen add ve ahzile melûf olduklarından nâşî sudûr-ı a'zam hazerâtları ednâ bir husûsun tanzîmini murâd eylediklerinde taraf-ı mîrîye zarar âid olması ve âhar gûne mahzûr-ı kullî zuhurunu îrâd ile tahvîf ve iğfâl veyâhûd keyfiyet tedbîri ve tarîk-i tanzîmi ma'lûmları olduğu veyâhûd masârifâtı kesret üzere olmağla sudûr-ı a'zam hazretlerine âid îrâd-ı mu'ayyeneleri bir vechle masârifâtlarını idâre eylemediği ecluden anlar dahi îrâd zuhûrâtına muhtâc ve sarf olmaması [vr. 6b] husûsu dahi mümkün olduğundan ol husûsları tefekküre vaktin müsâ'adesi olmadığından gayrı (**üstü çizili yer:** umûrlarında dahi müstakîl olmayup belki üç dört nefer şahsın idâresine mefvuzz olmağla ihtilât-ı akvâl ihtilâl-ı mâla bâdî olmağın tanzîm ve tertîbi husûsu terk [Derkenarda: olunmağla Moskov keferesi dahi vakt-i fırsattır deyu Nemçe keferesini iğfâl etmekle zu'mlarınca bir iş görürüz deyu dürdlü dürlü tekâlîfe cesâret ve bir vechle tahammül mümkün olmamağla (**üstü çizili yer:** *merhûm ve mağfurunleh* Sultân Hamîd Hân hazretleri zamânında sefer olunup ancak elhamdülillahi te'âlâ merâmılarına binâen Nemçe keferesiyle hasâreti ma'lûm ve Moskov keferesi dahi hâlâ mesned-ârâ-yı serîr-i saltanat ve revnâk-efzâ-yı taht-ı hilâfet sa'adettü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü azâmetlü pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerinin (...) cülûs-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûnları vukû'uyla merâmına nâil olamayup akd-i sulh ile kendüyü kenâra çeküp) kâffe-i nizâm-ı Devlet-i Aliyye mûy-ı rengi saffet ve âşüfte ve dirhem olmağla kâffe-i umûr ve husûs müceddeden tahrîr ve muktezâ-yı vakt-i hâle göre tanzîm ve tertîbi bir sâhib-i tedbîrin ilzâmına vâbeste olduğu kayd beyânında mukayyedir.

Fasl-ı Evvel

Elbise ve eşyâ-i sâire ile sûretlerin tezyîn ve kâffe-i enâmın bu suretle hadların tecâvüzü beyânında olmağla ulemâ-i i'zâm ve huddâm-ı Devlet-i Aliyye ve sâirlerinin tarîk ü hizmet-i san'atlarına münâsib imâme ve libâsları mukaddemâ tertîb ve tanzîm olunup alâmetlerini tegayyür yâhûd hadlerinden ziyâde akçe sarfıyla elbise [vr. 7a] ve eşyâ-i sâire ile sûretlerin tezyîn edenleri zâbitleri ta'yib ve tedîd ederler lâkin birâz müddetden beru ol vechle harekete cesâret edenler men' olunmamağla kâffe-i enâm kadîmdem tarîk ve hizmet ve san'atlarına mahsûs olan elbise ve imâmelerini isti'mâlden ferâgat ve hadlerinden ziyâde akçe sarfıyla elbise-i fâhire ve eşyâ-i sâire ile sûretlerin tezyîn ve Efrenc keferesinin kemâl-i hîlesinden nâşî celb-i emvâl ve ehl-i İslâmın perîşâni-i hâllerinün îcâd eyledikleri tuhaf nâmıyla olan muzahrefât makûlelerine i'tibât ve birbirlerine müşâbehet zımnında ve unvân deyu ol makûle tavr-ı sefhâneyi zerâfet add ve â'yân ve erkân-ı Devlet-i Aliyye dahi tevsî'-i dâire ve teksîr-i bisât u libâsda ihtimâm eylediklerinden ekseriyâ istihdâm-ı murâd eyledikleri şahsın rüyet-i umûra liyâkat ve iktidâr ve sadâkat ve istihkakına nümâyîş sûrisinden intikal [vr. 7b] ve isti'dâd ve reşâd ümîdiyle bir alay mütlif ve mübezzir cühelâ ve süfehâ makûlelerine i'tibâr ve iltifât etmeleriyle kâffe-i enâmın husûs-ı merkuma dikkat ve ihtimâmına bâ'is olmağın esânif ve edânî ve esâfil makûleleri dahi ricâl-i hudema-i devletden fark olunmayup hattâ âkıl u kâmil olanlar dahi umûrunun rüyeti için yâhûd esâfil-i nâssın ta'n ve teşni'inden nâşî akarına müşâbihet zımnında bi'z-zarûr zâhirlerini tezyîn etmeleriyle îrâd-ı

kâdimeleri masraflarını ihâta etmeyüp zarûret-i hâl müstevlî olmağın bulunduğu tarîkın hîlesini hârice ihrâc ile ba'zı mekkâre ve hîle irtikâbına mecbûr ve bir şahs bir hizmet ve san'at ve îrâd-ı mu'ayyenesiyle dâiresin idâre mümkün olmamağla îrâd-ı zuhûrât tahsîli zımnında beş altı nev' mevâdda tesaddî ve ef'âl-ı nâ-meşrû'a irtikâbıyla birbirlerine zulm u gadr etmeğe cesâret [vr. 8a] etmeleriyle perîşânî-i hâllerine illet-i müstekılla ve âhâli-i İstanbul'un ekserîsi bu sûretle medyûn ve umûrları idâresinde mütehayyir olup kâffe-i enâm buldukları hizmetlerinde ve san'at ve ticâretlerinde hiyel gûnâgûn ihtirâ'ile ekserî hâin zümresinde dâhil olmalarıyla "el-hıyânetü tecrî el-fakra"⁴¹ mazmûnu şânlarında bedîdâr olmağın lâbûd her biri bir musibete giriftâr ve bir meşakkate dúcâr olup şem'-i kelb emsâl tışarları müzeyyen derûnları sûzân oldukları ecilden cân havliyle birbirlerinin umûrına bi-gayr-ı hak müdâhale ve rikâb-ı müstetâba ve dîvân-ı âliye ref' eyledikleri ruk'aların müfâdı ekserî nefsâniyyete mebnî olup menâfi'-i nefesine tahsîs zımnında olduğu müstağni-i ani'l-beyândır. Bu suret tasdî'-i âhâli-i dîvân olduğundan mâ'adâ ihtilâl-i nizâm ve irtikâb-ı mekâriyi müceb bir hâlet-i garîbe olduğundan gayrı hakikati mülâhaza olundukda bu takrîb düvel-i sâireye emvâl-i vâfire naklini [vr. 8b] mü'eddî olup şu'ûneti hazîne-i âmire dahi aid olduğu (müstağni-i anil-beyândır). Ol vechle haddini tecâvüz edenlere rağbet ve iltifât olunmayup ba'zen tedîb ve ba'zen mahallerinden tard olunarak hüsn-i tedbîr ile yâhûd ricâl-i hademe-i Devlet-i Aliyye ve etbâ'larının elbiselerini eslâfın tertîb ve isti'mâline mukayese ile tanzîm ve ba'dehu her sınıfın yirmi otuz sene mukaddem elbise ve imâmelerini ne vechle ise yine ol vechle tanzîm olunmak bâbında zâbitânına gereği gibi tenbîh olup mugayiri harekete cesâret edenler tedîb ü teb'id olunarak dikkat u ihtimâm ile halâyıkı bu kubbeden tahlis, müceb-i sa'âdet-i dâreyin olup ve cemî' umûr-ı muhtelifenin tanzîmini müstelzim olduğu bî-iştibâhdır.

Fasl-ı Sâni

Kesret-i masârifâtın sebep ve illeti tanzîmi beyânında olmağla sefer-i hümâyûnun zuhûru takrîbiyle müceddeden tashîh olunan neferâtın mevâcibleri ve emânetlerde olan isrifâtın [vr. 9a] kesreti ve sâir zuhûrât masârifâtının bi-hasbe'l-iktizâ tezâyüdü sebebiyle îrâd vefâ etmemegle mâdde tedâhül rû-nümâ ve idâresinde usret ve nice mevâd-ı fâsidenin zuhûr ve hudusuna bâdî olmağın sudûr-ı a'zâm hazerâtları halkı tazyik ve tenkîl etmemek şartıyla hazîneye îrâd tedârük ve tahsîl ve bir emri terk ve ta'tîl etmemek şartıyla masârifî taklîl ve tenzîl etmeğe sa'y u ihtimâm etmeleri vâcibe-i zimmetleri olmağla murâd olduğu sûrette evvelâ Devlet-i Aliyye-i ebed-peyvendin cemî' îrâd masârifâtının müfredât üzere defterini ve atık ve cedîd muhâsebâtını mahallerinden ihrâc ve îrâd ve masârifâtın hakayık-ı varakayı ma'lûm-ı ilm-i âsafâneleri olduktan sonra tarîk-i tanzîmini aklâm-ı hazînenin ketebe ve hademesinde dahi suâl ve ba'dehu gümrük emânât ve nezâretleri mücerrebü'l-etvâr müstakim ve istihkakları nümâyân olanlara tefvîz ve memûr [vr. 9b] oldukları hıdemâtın huddâm ve küttâbının hıyânet ve sıyânetleri ma'lûmları olmak eciliçün bu misüllü taraf-ı mîrîye dâir

⁴¹ "İhanet fakirliğe akar/gider".

olan manâsıb ashâbını bir müddet mansıblarından azl olunmayacağı ve umûrlarında müstakil oldukların kendülere i'lâm ve buldukları hidemâtda zuhûr bulun ihtilâlin sebep ve illeti ve izâlesi husûsu gadr ü himâyeden ârî ve cümle müceddeden tanzîm ü tertîbini i'lâm ve iktizâsına göre tanzîl ve taklîl ile nizâm rabt olduğu sûrette mâdde-i tedâhül ve ihtilâl ber-teraf olmağla nizâma rabt olunacağı emr-i bedîhîdir. Mevâcib husûsunun dahi taklîl ve tanzîl olunmasının vech-i esheli ocakların zâbitân ve kâtibân ve hademe-i sâiresinin ma'zûl ve mansûbundan sırran suâl ve ricâline i'tibâr ve iltifât ve tanzîmi husûsu matlûb olunmağla ve kavâid-i kadîmelerine gereği gibi ri'âyet olunmasıyla tanzîl ve taklîl [vr. 10a] husûsu kâbidir. Meselâ mevâcib tevzî' olduğu hinde kapudan ortalara virilen icmâl defterlerinde esâmîleri bâlâsına ism ü resmleri tahrîr olunmak üzere zâbitâna sırran tenbih ve ba'de'l-itmâm defter-i tevzî'at aynıyla ahz olunmasıyla mevâcib ahz edenler kimler olduğu ma'lûm olduktan sonra ref' ve ibkasıyla tanzîmi ve sâir kılâ'ların dahi mu'ayyen olan mevâciblerinin ekserî Âsitâne'de zâbitân ve sâirleri ahz etmeleriyle sâlyânegilerden tashîh olunduktan sonra mahallerinde mevcûd mevâcib-horların tashîh ve defter olunmasıçün mu'temed ve müstakim âdemler ta'yîn olunmağla tashîhi mümkün olup ve bu husûsâtın tanzîmine dikkat u ihtimâm ve zâbitân ve huddâm ve küttâbın emr-i ma'âşları vech-i âhar ile tanzîm olduktan sonra ricâlini rüşvetden men' ve mansıblarında birkaç sene ibka ile taht-ı zabıtaya rabt olunacağında iştibâh yoktur⁴² [vr. 10b] hademe-i Devlet-i Aliyye'nin kesreti beyânında olmağla mukaddemâ kapucubaşı ve hâcegân ve sâir huddâm-ı Devlet-i Aliyye zümresine idhâl olanlar evvelâ yirmi otuz sene buldukları tarîk ve hizmetlerinde sadâkat ve istikamet üzere hizmet ve kesb-i ma'ârif ve ilm ü hünerle edeb-i mizâc-ı devleti tahsîl ba'dehu ol rütbelere liyâkat u istihkakı nümâyân olduğu sûrette [veyâhüd Devlet-i Aliyye'nin hıdmetinde bulunmasıyla] nâil olacakları manâsıb ve hizmetleri mizâc-ı Devlet-i Aliyye'den bî-haber bir alay heyûlâ makûleleri seferler takrîbiyle yâhüd ba'zı mahallere ihdâ ile her birleri bir mahalle tekarrub ile ba'zısı hâcegân-ı dîvân ve sâir hademe-i Devlet-i Aliyye zümresine ilhâk olunmalarıyla her birleri edâir ve sıklıyetle hânelerinde bir sâ'at temekkün mümkün olmayup ebvâb-ı ricâl-ı devleti devr ve hudemâ ve vükelâ-i Devlet-i Aliyye her biri bir tarîk ve bir takrîb ile ta'cîz ve tasdi' ederek bir hizmete dahi memûr olduklarında [vr. 11a] ol husûsun tedvîri ve itmâmı Devlet-i Aliyye'ye nef' ü zararı ve netîce-i hâl vazîfeleri ve savâb ancak ziyâde akçe almak mülâhazasıyla hilâf-ı kânûn ve mugayir-i şer'-i şerîf hareket etmeleri ve bu makûlelerin kesreti on-on beş seneden beru ol rütbelere resîde oldu ki aded ta'yîni hatâ makûlesidir. Zîrâ mu'ayyibât tahtına dâhil olmuşdur ve bir mahallin hademesinin ziyâde olması ol husûsun ihtilâline bâdî olduğundan mâ'adâ her şeyinin kesreti (...) olmasına alâmeti olmuşdur. Bu makûle mizâc-ı Devlet-i Aliyye'den bî-haber edânî ve esâfil makûlelerinin hizmet-i Devlet-i Aliyyede istihdâm ile esrâr-ı Devlet-i Aliyye'ye vâkıf olanları muzırr-ı mahz olup ricâl-i devletin beyne'n-nâs vakar ve i'tibârlarına naks-

⁴² **Derkenarda:** "Husûs-ı mezkûr gayet dikkat u ihtimâma muhtâc bir muhâtaralı mâddedir. Bu husûsun tanzîmi birkaç vechle dahi hatıra hutûr eder ancak tahrîr olunması mahalli değildir".

ı müceb-i ... ve rütbelerini müstelzim⁴³ olmağla bu makûlelerin nakdiyye-i liyâkat ve istihkakları muhik-i temyize verilüp içlerinde ol rütbeye lâyıq ve sezâ [vr. 11b] olmayanları ahsen tedbîr ile ihrâc ve hademe-i Devlet-i Aliyye fîmâba'd bir vechle ziyâde ve noksân olmamak üzere tertîb ve defter olunup ve emr-i ma'âşları dahi tanzîm olunduğu sûretde cemî' umûr-ı muhtelenin tanzîmi emr-i mukarrerdir.

Fasl-i râbi'

Re'âyâ vü berâyânın za'af u telâşı beyânında olup ve dört nev' üzere beyânına şürûh olunmağın nev'-i evvel vüzerâyı a'zam hazretlerinin re'âyâ vü berâyâyâ olan zulm ü te'addîlerinin sebep ü illeti beyânında olmağla vüzerâyı âlîşân hazerâtları seferler takrîbiyle ve âhar gûne tekdîr ve bir senede birkaç mansıb tevcîhiyle Rumili'nden Anadolu'ya ve Anadolu'dan Rumili'ne nakl olunarak harcırâh ve masârıf-ı sâirelerinin kesreti sebebiyle medyûn olmalarıyla ve ekserinin mansûb mahsûlünden gayrı îrâd-ı mu'ayyeneleri [olmayup olanların dahi bir alay ma'aş ve kapukethüdâları ve kapuçukadarları masârıflarına vefâ etmemekle envâ-i hîle vü hud'a ile vüzerâyı hazîne irsâliçün taziyk vüzerâyı illetden hâlî] re'âyâ ve sâirlerine zulm ü eziyyet ve envâ'-ı hud'a ve cevr ile [vr. 12a] mâl tahsiline bi'z-zarûr muhtâc oldukları ve tevcîh olan mansıbı dahi dört beş sene zabt eylemek memûl ve maksûd olmayup ancak üç dört ay zarfında azl olacaklar ma'lûmları olmağla i'mâr-ı memleket ve istirâhat-ı ra'yyet vazîfe-i hâlleri olmayup ancak mâmeliklerin yedlerinden ahz eylediklerinden mâ'adâ tarla ve hayvânlarını fûrûht etdirmeleriyle taşralar bilkülliyen harâb u berbâd oldığı hadd-i nevâire erişmişdir. Husûs-ı merkum şerh-i beyâna hâcet yokdur, tanzîmi şu vechle tahayyül olunur ki meselâ tevcîh olunan mansıbın kadîmden mu'tâd ve mu'ayyen taksîdlerinden mâ'adâ re'âyâ ve sâirlerinden cerîme ve sâir bahâne ile bir akçe ve bir habbe ahz etmemeleri ve re'âyâ vü berâyânın vâkı' olan cüzî ve küllî umûr ve husûs ve de'âvîleri ma'rifet-i şer' ve zâbıtı ma'rifetiyle huzûr-ı âlîlerinde tarafeyn özr ü [vr. 12b] himâyeden ârî veçhile rü'yet ve muktezâ-yı şer'-i şerîfi icrâda kemâl mertebe dikkat u ihtimâm ve ma'rifet-i şer'le haklarında iktizâ eden te'dîbât-ı lâyıkalı icrâsında dakika fevt olunmayup ve bi-vech-i şer'î re'âyâ ve sâirlerinden ahz-ı emvâl ve âhar vechle te'addî vü perâkende ve perîşânlıklarını müceb harekâta cesâretleri zâhir olanlar her kimler olur ise olsun bilâ-tehîr ibreten lissâirîn cezâları tertîb ve uhde-i aliyyelerinde tefvîz olunan sancağa tâbî kasabât ve kurâ ahâlîlerinin cemî' umûr ve husûsların sırren ve alenen taraflarından teftiş ve tefahhus olunup, bir ferde zulm ü te'addî olunduğına kat'â rızâ gösterülmeyüp şöyle ki re'âyâ ve sâirlerinden bir ferdi Âsitâne-i aliyyeye teskiye hâcet komayup ve i'mâr-ı memleket ve istirâhat-ı ra'yyet için iktizâ eden husûsu dahi der-i devlet-medâra arz u i'lâm eylemeleri bâbında taht-ı hükümetlerinde vâkı' kasabât [vr. 13a] ve kurânın kuzzât ve mültezimin ve sâir zâbitândan birbirlerinden birbirlerine mâlen ve bedenen vâkı' olan zulm [ü] te'addîyâtın cüzî ve küllîsine me'sûl

⁴³ **Derkenarda:** “Bulunduğundan başka hizmeti öyle adem-i kudreti veyâhûd hıyâneti zuhûruna mazhûr-ı mezkûresini ...mümkün olmamağla umûr-ı husûsa kimesnenin ...değildir”.

ve himâyet ve haklarında gazab-ı pâdişâhâne zuhûr edeceğini bilüp ana göre hareket etmelerini ve mansıplarından fimâba'd azl olunmayup müddet-i medîd kendülere ibka olunacağı ve zabtlarında olan kasabât ve kurâda ve re'âyâ ve sâirlerine zulm ü te'addî olduğu nümâyân olduğu sûretde dürlü cevâba kâdir olmayup vâkı' olan özrleri makbûl olmayacağı ve umûrlarında müstakil olduklarını tevcîh emrlerinde ber-minvâl-i muharrer tastîr olunup sırren ve alenen Devlet-i Aliyye tarafından teftîş ve tefahhus olunup virilen emirlerin hilâfî hareket veyâhûd umûr-ı ibâda şer'-i şerîf ve kânûn-ı münîf tatbîk ile rüyetde ihmâl ü tekâsülleri zâhir olanların bir vechle ibka olunmamak üzere sancakları ref' ve kendüleri te'dîb olunmağla tanzîmi husûsu [vr. 13b] bedihîdir.

Kuzzât ve nüvvâbın, re'âyâ vü berâyâyâ vâkı' te'addîleri beyânında olmağla Anadolu ve Rumili ve sâir memâlik-i mahrûseye bi-hasbi'l-tarîk kazâ tevcîh olanlardan ba'zılarının hidâmet-i sinnî veyâhûd hizmet-i âharda istihdâm olunmaları yâhûd mücerred nafakaları ziyâde olmasıçün taraflarından hâsıl fiska ve zaleme makûlelerine kapukethüdâları olan melâ'in yedleriyle mukata'ât ve ze'âmet misüllü aylık takdîriyle iltizâm ve mültezimi olan dahi aylığın üzerine harcırâh ve câize ve akçe masârıfi zammıyla ma'a-ziyâde tahsîl da'iyesiyle â'yân-ı vilâyet ve zâbitân ile yek-dîl ve yek-cihet olup aylıkların tekâlîf misüllü re'âyâ vü berâyâyâ tevzî' ve tahmîl ve sâir vechle zümre-i kuzâtın re'âyâ ve sâirlerine vâkı' olan zulm ve te'addîleri elsine-i aklâm ile [vr. 14a] i'lâm emri muhâl olup ve kâffe-i inâmın ma'lûmları olduğu eelden tahrîrinde fâide melhûz olmadığından nâşî terk olunmuşdur. Lâkin tanzîmi husûsu murâd olındığı hâlde zümre-i kuzzât bâ-cem'ihim şeyhü'l-âli-hişâm hazretleri huzurunda kâdiaskerân-ı zî-şân hazerâtları hâzır oldukları hâlde lede'l-imtihân istihkakları nümâyân olup mansıbarına bi'z-zât gitmeğe liyâkat ve kudretleri olanlar müceddeden tertîb ve defter olunup kusûr nâ-müstehak olanlar defter-i kuzzâtdan ism ü resmleri hak olmağla yâhûd vech-i mezkûr üzere fî-zemâninâ tanzîmi kâbil ise nâib nasbı ile hâsılının nısfı virilmek üzere tanzîm olunup nâib ta'yîn olunanlar dahi defter olunup mu'in ü müstakim kimselere tefvîz olmasıyla husûs-ı mezkûr tanzîm ve manâsıb [vr. 14b] tevcîhinde bir kimesneden [mu'tâddan ziyâde boğça-bahâ ve sâir vechle] rüşvet alınmamasına dikkat olunmağla [kazânın kesretinden nâşî ...zabt etmek bu makûle zulm ü te'addî mervîdir ammâ bu sene azl olundığı sûretde bir sene ile kazâ-yı âhar zabt eylemek iktizâ eylese hem kendüleri muzâyâya çekerler ve hem ibâdullahın umûrını şer'-i şerîfe ve örf ile görmesine sebep-i müstakille olmağla bir müddet mülâzemet münâsib mahalle virilmemek üzere] tanzîm ve mansıplarına haremlerini götürmeyüp ve bir iki etbâ' ile gitmeleri için tenbih ve re'âyâ vü berâyânın vâkı' olan umûr ve husûslarını şer'-i şerîfe tatbîk ile ru'yet ve mugayiri hareket edenlerin isimleri defter-i kuzâtdan hak olunmağla iktifâ olunmayup cezâları tertîb olunacakları tefhim ve tenbîh olunup, teftîş ve tefahhus olundukda hilâf-ı şer'-i şerîf hareketleri zuhûr edenlerin birkaçı tedîb olunmağla tanzîmi mümkün olunur.

Gürûh-ı mülteziminin re'âyâ vü berâyâyâ vâkı' olan zulm ü te'addîleri bâbında olmağla ze'âmet ve timar ve mukata'ât ashâbı ve evkaf mütevellileri ve sâirleri tama'larından yâhûd vuku' bulan sefer-i hümayûn takrîbiyle ve masârıfın sakaveti veyâhûd cemî' mevâdda hadlerini tecâvüz eyledikleri ecilden isrâfâtın kesreti sebebiyle ekserisi [vr. 15a] medyûn olmalarıyla perîşâne-i

hâllerinden nâşî uhdelerinde olan ze'âmet ve timar ve mukata'atlarının zabtını senesinden mukaddem sarrâf keferelerine iltizâm etmeğe mecbûr olmalarıyla sarrâflardan dahi murâbaha ve fâiz zammıyla bir alay müflis ve zâlim ve cebâire makûlelerine "Sen benimsim, bu mukata'yı bu sene bu vechle zabt eyle, re'âyâ tarafından şâkî zuhûr eder ise kapu tarafına ta'allukum vardır, tedîb etdiririm. Sen hemân tahsîl eyle, sene-i cedîd sana külliyetlü iltizâm alıvirürüm" deyu iğfâ ve bu makûle mültezimin sarrâflarından gayrı ihsân virecek mahalleri olmayup ve hizmetkâr olana dahi alacakları mâni' olmağla nâ-çâr oldukları ecilden her ne ki kabul ve ziyâde hizmetleri olup ve etrâfdan mektûblar ve a'yân ve kâdırlara hediyeler tertîb ile mahallerine varunca re'âyâ vü berâyâyâ zulm ü te'addî olunan hareketler ile [vr. 15b] tarla ve hayvânât ve tohumların fûrûht etmeyerek bedel-i iltizâmı ma'-ziyâde tahsîl etmeleri âdet-i müstemreleri olmağla tanzîmi murâd olduğu sûrette fimâba'd sarrâf yediyle mukata'ât ve ze'âmet iltizâm olunmayup bedel-i iltizâm mahallî açık ve isim açık temessük ile birkaç elden mahsûb olunmak üzere nizâm virile. Yâhûd mukata'at ve ze'âmet ve sâir kurâ mansıplarından Devlet-i Aliyye'de mu'ayyen hizmetleri olmayanlar kendüleri zabt edemeyüp ve Devlet-i Aliyye'de hizmeti olanlar dahi taraflarından vekîl nasbıyla mukata'ât ve ze'âmetlerini zabt etdirdüp üç seneye değin âhardan kimesneye meblağ ta'yîniyle iltizâm olunmayup emânete tefvîz olunup, re'âyâ vü berâyâyâ zulm ü te'addîleri zuhûr edenlerin cezâları tertîb olundığından gayrı uhdelerinde mukata'ât ve ze'âmetleri ref' olunacağı ashâbına tefhim olunmağla tanzîmi mümkündür. Mîrî olan mukata'ât mukaddemâ sarf-ı miriden be her sene bir kimesneye [vr. 16a] iltizâm olunur iken i'mâr-ı memleket ve istirahat-ı ra'iyet için ve hâdeme-i Devlet-i Aliyye'nin emr-i ma'âşları tanzîmi bâbında birer mikdâr mu'accele ile ba'zı ricâl ve hademe-i Devlet-i Aliyye'ye mâlikâne veçhile bâ-sened uhdelerine kayd olunup lâkin birer müddetden beru mahlûl olan mukata'âyâ her kim ziyâde mu'accele virür ise taraf-ı mîrîye enfa' zammıyla mâlikâne tevcîh olunarak mukata'ânın ekserisi esnâf ve mirâceci ve â'yân ve cebbâire ve sâir esâfil ve ednâ makûlelerinin birer takrîb uhdelerine kayd olunmağla ve virdükleri mu'accele dahi ekseri sarrâf mâlî olmağın mu'accesini bir iki sene zarfında istifâ kaydıyla re'âyâ ve berâyânın perâkende ve perîşânlıklarını müceb harekâta cesâret etdiklerinden mâ'adâ mukata'ât ol makûlelere tevcîh olunmasıyla ricâl ve hademe-i Devlet-i Aliyye'nin ma'âşları tenzîl olunmağla nice mevâdd-ı muzırranın [vr. 16b] zuhûrına illet-i mustakille olduğu bi'l-münâsebe tahrîr olundu.

Mübâşirin re'âyâ vü berâyâyâ vâkî' olan zulm ü te'addîleri sâire olmağla vilâyet hâkimleri ve zâbitleri mutlak re'âyâ ve sâirlerini tecrîm için â'yân-ı vilâyet ve sâirlerine töhmet istinâdı veyâhûd re'âyâyı bir takrîb iğfâl ile eşkiyâ mutazammın der-i Devlet-medâra arzuhâl ve arz ve i'lâm olunmağla mübâşirler istid'âsıyla vâlilere hitâben fermân sudûru ile mübâşirler ta'yîn ve mahalline vardıklarında memur olduğu umûrın tanzîmini vazîfe-i hâlleri olmayup ancak mübâşiriyye kangu taraftan ziyâde zuhûr edeceğini tashîh ve hâkim ve zâbitân ile yek-dîl ve yek-cîhet olmalarıyla âlemi harâbe virdikleri ma'lûm olundu. Eğer Devlet-i Aliyye'ye vürûd iden i'lâmlarda tekâmîl-i umûr ve ref' nizâ' ve sulh ve ibrâhımı mutazammın olup lâkin tahrîr olunan husûslar ve müdde'î ve müdde'î-aleyhin vücûbu [vr. 17a] olmayup ancak bu takrîb ile devlet mübâşiri geldi deyu re'âyâ vü berâyâyı

tecrîm ve fukarânın mâmeliklerin ahz için bir suret olduğu zâhirdir. Hattâ ba'zı mübâşirin memûr oldukları hizmetlerinden suâl olundukda mağduriyetimize binâen fülân tarafından bir fermân virdiler, mahkemede kırâat ve taraf-ı şer' den i'lâm ve üç kise hizmet aldıklarından gayrı cevâbkarı olmamağla husûs-ı mezkûreye dikkat ve ihtimâm olunup mevâd-ı cüzî için mübâşir ta'yîn olmamağla ve teftiş ve tefahhus olunmağla re'âyâ vü berâyâyı bu vechle dahi himâyet ve sıyânet olunmak lâzime-i hâlden olmağla tahrîr olundu.

Ve re'âyâ vü berâyânın vatan-ı asliyelerine terken İstanbul ve havâlisinde tavattunlarının sebeb ve illeti ve mazarratı beyânında olmağla birâz müddetden beru hükkâm-ı şer' ve örfün te'addî ve tecavüzlerinden nâşî [vr. 17b] taşra âhâlîlerinin ekserî çift ve cubukların terk ve bî-tekellüf İstanbul'da tavattun ve ârâmlarına dahi mümâna'at olmamağla ba'zısı talebe-i ulûm zümresine duhûl ve ba'zısı ocaklara çerâğ ve ba'zısı hizmetkâr ve hamâl ve kayıkçı ve manav ve dellâl ve takribleri bir takrîb bir mahalde sâkin olmalarıyla bu makûlelerin Âsitâne-i aliyye'de kesret ve izdihâmında bir kâide olmayup ancak nizâm-ı beldenin ihtilâline ve zahâir ve eşyâ-i sâire bahâlarının izdiyâdına bâdî olduğundan gayrı taşra âhâlîlerinin vücûhıyla mağduriyetlerine bâ'is olduğu şu vechle mülâhaza olunur ki meselâ bir karyede mukaddemâ yüz nefer re'âyâ sâkin olup tekâlîf ve rüsûmât-ı sâireleri edâ ederler iken nısfı perâkende olduğu sûrette hisselerine isâbet eden tekâlîf ve rüsûmât mevcûd olanlara tahmîl olunarak hisselerine isâbet edeni edâyâ iktidârları kalmadığı sûrette bi'z-zarûr [vr. 18a] vatan-ı asliyelerin terk ile Âsitâne'ye hücum etmeleri derkârdır. Hattâ on-yirmi seneden beru İstanbul'da taşralar bi'l-küllîye harâb olup ve husûs-ı mezkûr cemî' mevâddın ihtilâline bâdî olduğu müstağni-i ani'l-beyândır. Husûs-ı mezkûr selefde ne vechle tanzîm olunduysa yine ol vechle nizâm ve rabt ve Âsitâne-i aliyye'nin her mahalli teftiş ve tefahhus ve defter olunup her sınıfın lüzûmu mertebesinden ziyâdesi vatan-ı asliyelerine nefy ü iclâ ve fîmâba'd taşra âhâlîsinden kâr zımmında İstanbul'a gelmek murâd edenler men' ü ref' olunmaları [ve Enderûn ocaklarında olan huddâm dahi defter olunup murâd olunan adedden noksân olmadıkça kimesne deftere yazılmayup ve ricâl ve sâirlerinin etbâ'larına dahi bir had ta'yîn olunmak ve on seneden beru taşradan gelen re'âyâ için mahallerinden defter getirilüp mahallerine gönderilmek isâbet ve hizmetkârlarına ve hademelere ve sâir mahallerden bir kimse ta'yîn olunmasına...] ve ihtimâm olunup nizâm-ı kaviye rabt olduğu sûrette cemî' umûr-ı muhtelenin tanzîmi müyesser olacağı emr-i muhakkaktır.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Étik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Makalenin yazımı sırasındaki yardımları için değerli mesai arkadaşlarım Engin Çetin ve Serkan Osmanlıoğlu'na teşekkür ederim./ I would like to thank my colleagues Engin Çetin and Serkan Osmanlıoğlu for their help during the writing of the article.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.